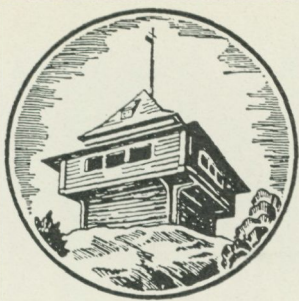

**NORDISKA MUSEETS OCH
SKANSENS ÅRSBOK 1950**

FATABUREN

NORDISKA MUSEETS

OCH SKANSENS ÅRSBOK

1950

Redaktion:

ANDREAS LINDBLOM · GÖSTA BERG · ERIK ANDRÉN

Redaktör: Erik Andrén

Omslagsbilden visar en ölkanna av fajans, ungefär 24 cm hög och tillverkad vid Rörstrand i början av 1800-talet. En dylik pjäs kunde — liksom dess engelska förebilder, de s. k. Toby jugs — mycket väl vara en sjömansgåva, "a sailor's gift" av det slag som närmare behandlas på sid. 25. (Nordiska museet inv.-nr 115,750.)

Tryckt hos Tryckeri Aktiebolaget Thule, Stockholm 1950

Djuptrycksplanscher från Nordisk Rotogravyr

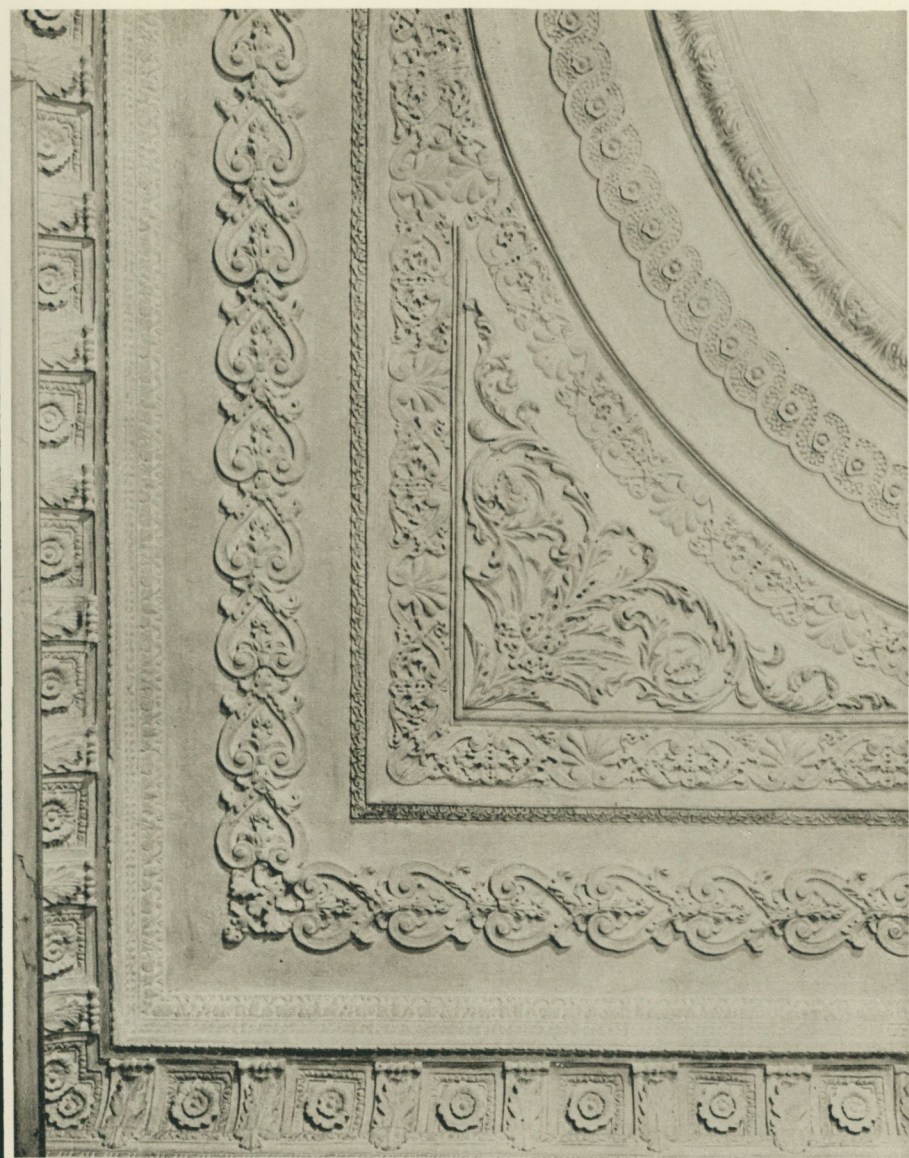

Bild 1. »Stadsbyggmästarens barocktak» är ett rikt ornerat stucktak från 1690-talet. Nordiska museet 137.779.

Bild. 2. En detaljbild av samma stucktak visar de i formär gjutna ornamentbårderna.

STADSBYGGMÄSTARENS BAROCKTAK

av Erik Andréén

På nyåret 1921 pågick en del ändringsarbeten i ett gammalt stenhus vid Lilla Nygatan. Det var en affärslokal i bottenvåningen — i hörnet av Lilla Nygatan och Kåkbrinken — som nu skulle ändras från skobutik till charkuteri-affär. Förmodligen var det av hygieniska skäl, som det ansågs nödvändigt att avlägsna det gamla rikt utsirade taket i hörnrummet och ersätta det med ett slätt och enkelt innertak. Det gamla stucktaket, bild 1, ansågs emellertid ha ett visst antikvärde och erbjöds såsom gåva till Nordiska museet av grosshandlare Arvid Eriksson, en av delägarna i det bolag, som ägde fastigheten. Museet mottog med tacksamhet gåvan, och efter fotografering och uppmätning nedtogs stucktaket i ett flertal stycken av bildhuggaren A. Paulander, som under våren 1921 arbetade i museet med rengöring, konservering och hopsättning av de många sköra fragmenten. Han rengjorde ytan från flera lager av övermålning, sammanfogade de olika brottstyckena i rätt ordning och fastgöt dem slutligen på en plan gipsbotten. Då hela taket sålunda var återställt, sågades det i lämpliga stycken för att kunna magasineras, till dess ett tillfälle kunde yppa sig att utställa det.

Detta tillfälle kom tolv år senare. Då den första fjärdedelen av högreståndsavdelningen i museets översta våning 1933 omvandades, var det ett önskemål att förse sängkammarinteriören (rum 52), i vilken den vackra sängalkoven från Ulvsunda ingår, med ett lämpligt tak. Det visade sig nu, att stucktaket från Lilla Nygatan både till sin tidskaraktär och till sin storlek skulle

Denna uppsats ingår i en handskriven festskrift till Nordiska museets styresman professor Andreas Lindblom på 60-årsdagen den 8 februari 1949.

passa mycket bra i detta rum, under förutsättning att alkoven flyttades från innerväggen till en av tvärväggarna. Och eftersom en dylik omdisposition av sängkammaren även ur andra synpunkter var att föredraga, kunde stucktaket nu hämtas fram ur magasinsutrymmena och ställas ut i den bästa tänkbara miljön.

Till gåvan hörde också en i stuck utformad vägnisch, som satt mellan de båda fönstren åt Kåkbrinken. Nischen består av en rektangulär inramning kring en oval, skålformigt urgröpt nisch med ett konsolformigt ornament nedtill. Själva nischen var inhuggen i tegelväggen, och dess släta yta av putsbruk eller stuck bildade ett alltför tunt skal för att kunna räddas. Denna detalj har därför efter nedtagningen rekonstruerats i gips. Nischen är uppsatt mellan rummets båda fönster — ungefär på samma sätt som i den ursprungliga miljön.

Om huset vid Lilla Nygatan 8 kan man läsa i Ragnar Josephsons arbete *Borgarhus i gamla Stockholm* (sid. 251). Tomten upptar en tredjedel av kvarteret Daedalus och har nr 1—2. Vid mitten av 1600-talet tillhörde hela kvarteret fältmarskalken Lennart Torstensson, byggherren till Ulvsunda. Den berömda fältherren utgör dock ingen förbindelselänk mellan stucktaket från Nygatan och sängalkoven från Ulvsunda, ty paradssängkammaren inreddes långt efter Torstenssons död för hans sonhustru Christina Stenbock, och tomterna vid Lilla Nygatan var helt och hållet obebyggda ännu vid slutet av 1600-talet. Det var först sedan tomtmarken kommit i andra händer, som huset med stucktaket uppfördes i hörnet av Nygatan och Kåkbrinken.

I en förteckning över olaga utskänkning 1694 omnämnes "stadzsens byggmestares M: Hans Bucheggers nya huus" i kvarteret Daedalus. Trots Josephsons försiktiga påstående, att vi ingenting vet om Bucheggers hus, kan det inte råda någon som helst tvekan om att det ännu kvarstående huset är detsamma som Buchegger lät bygga åt sig omkring år 1690 — lät vara att det under tidernas lopp undergått ett flertal mer eller mindre omfattande ombyggnader. Just det här aktuella stucktaket utgör ett odiskutabelt bevis för att åtminstone vissa partier både till plan och inredningsdetaljer bevarats oförändrade ända in i våra dagar.

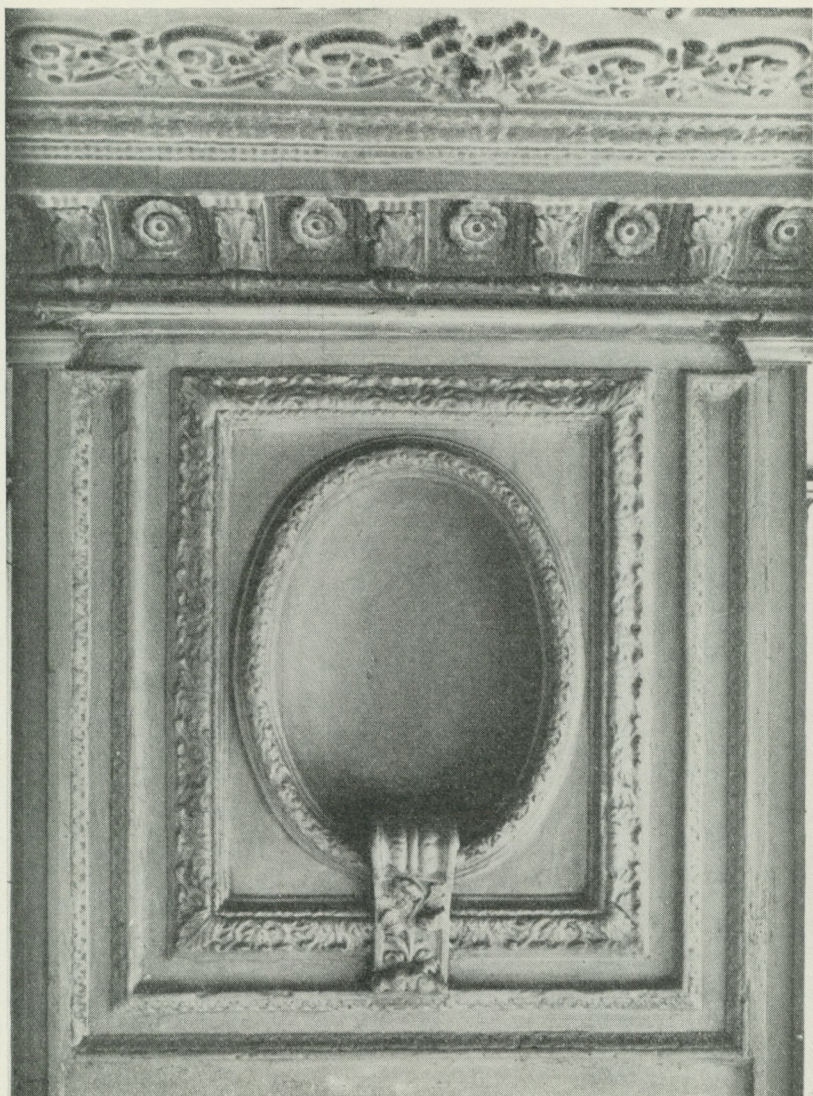

Bild 3. Den lilla ovala väggnischen har sin plats mellan fönstren, tätt under taklisten. Nordiska museet, inv.-nr 137,780.

Byggmästare Hans Conradt Buchegger var av allt att döma en synnerligen framstående yrkesman, som stod högt i gunst hos Nicodemus Tessin d. y. Enligt en anteckning i Odelbergska samlingen arbetade Buchegger redan 1673 på Drottningholm, alltså under den äldre Tessins ledning — Böttiger nämner dock ingenting härom. Men för övrigt är han dokumentariskt känd endast från de båda årtiondena omkring sekelskiftet. Senast 1690 utnämndes han till stadsbyggmästare i Stockholm, och i februari 1697 efterträdde han Sven Bengtson såsom slottsbyggmästare, en syssla som han upprätthöll ännu 1707.

I sin rekommendation 1697 skriver Tessin, att Buchegger var i "sitt wäsenden en habil och mycket drijfwande karl", som hade flera tyska mästergesäller och vars anseende framgick därav att "dee bästa Mästare här äro, hooss honnom hafwa lärdt" (Stockholms slotts historia, II, sid. 148 f.).

Bland de byggnadsföretag, där Buchegger varit verksam såsom byggmästare, kan följande nämnas: Katarina kyrkas bänkinredning och orgelläktare 1691 och 1694, Västerås domkyrkas tornbygge 1693—1696, Riddarholmskyrkans orgelläktare 1698—1700 och Sturefors herrgård 1704 och följande år. Åtminstone vid det sistnämnda tillfället var Buchegger inte bara byggmästare i betydelsen timmerman utan snarare Tessins ställföreträdare såsom byggnadsledare. Detta stämmer väl överens med förhållandena vid slottsbygget i Stockholm, där slottsbyggmästaren 1698 räknades såsom förman över slottets murmästare.

Bucheggers hus var ett stabilt stenhus av tre våningars höjd med kvadratisk planform; det hade tre fönsteraxlar mot Lilla Nygatan och tre mot Kåkbrinken. Hörnrummet med stucktaket var det största och förnämsta i bottenvåningen.

År 1749 inköptes gården av guldsmeden och juveleraren Joachim Otto Medling, som tre år tidigare blivit mästare och borgare i staden. Denne lät 1754 huset genomgå en partiell ombyggnad och nyinredning. Till nyheterna kan man dock inte — såsom Ragnar Josephson gör — räkna ett gipstak "med Löfwärk omkring och et Schilderie mitt uti". Detta tak måste antingen vara detsamma, som nu hamnat i Nordiska museet,

eller ett mycket likartat, och det härrör utan tvekan från den bucheggarska tiden.

Om man med den nyss citerade beskrivningen i minnet betraktar museets stucktak, skall man finna, att den stämmer mycket bra. Takets mittparti består av ett cirkelrunt, slätt fält, som innehållit en rund plafondmålning eller i varje fall ursprungligen varit avsett för en sådan. Detta mittparti inramas av en profilerad, bladornierad list och en bård i form av ett flätband. De fyra svickelfälten är fyllda av "lövverk" eller rättare sagt akantusrankor inom småmönstrade bårder. Ytterst löper en kantbård, som består av blad och voluter, sammanställda till en rad hjärtformade ornament. Och taklisten utgöres av ett tandsnitt med volutformade konsoler och små kasetter med blomliknande rosetter.

Takets allmänna stilkaraktär pekar alldeles bestämt mot den karolinska barocken. Det finns ingenting av *régence* i ornamentik och komposition, och naturligtvis ännu mindre av rokoko — vilket borde ha varit fallet, om det tillkommit vid ombyggnaden 1754. Taket måste alltså härröra från den karolinska tiden, i runda tal mellan 1660 och 1720. Vill man närmare precisera dateringen inom perioden, kan man jämföra ornamentiken med den caroveska å ena sidan och den alltmer *bérain*artade efter år 1700 å den andra.

De båda bröderna Giovanni och Carlo Carove var de ledande stuckatörerna i vårt land under 1660- och 70-talen. Det finns knappast någon enda känd stuckatör här, som arbetat i en från deras avvikande stilart — vare sig detta beror på att de rönt inflytande från de berömda italienarna eller att de fått impulser från samma håll som dessa. Den caroveska stilen är i kompositionsschemat starkt påverkad av Le Pautre och i detaljutformningen kraftigt modellerad i hög relief och stora linjer. I de rikaste arbetena spelar putton, trofén och fruktgirlanden en viktig roll, och i de enklare taken med rent ornamental dekor finner man ofta djärvt konturerade kartuscher såsom hörnmotiv, akantusornamenten har kraftfullt modellerade, väl sammanhållna former, och mittfältet inramas nästan alltid av en grov vulst med eklöv eller lagerblad.

Ungefär vid sekelskiftet synes stucktaken hastigt ha kommit ur modet. I stället lanserades en dekorationstyp, där den släta vita takytan förses med målade kantbårder och mittrosetter av bandslingor och sirliga flätornament, allt i guld och ljusa färger. Denna art av takdekorationer, introducerad av Jean Bérain på 1690-talet, hade hastigt blivit högsta mod i Frankrike. Hur snabbt detta nya mod accepterades även i vårt land, visar Tessinska palatset i Stockholm, som inreddes under åren kring sekelskiftet och stod färdigt 1703. Här finns inte ett ornerat stucktak, men alla praktgemaken har målad, guldgående bérainornamentik i taket. Detsamma är förhållandet med Sturefors herrgård i Östergötland, där huvudbyggnadens tre förnämsta rum har målad bérainornamentik i taket. I samband med inredningsarbetena där skrev Nicodemus Tessin d. y. 1707 till byggherren, att sådana tak "nu mycket överallt därute äro brukliga... Vill man ornera valvet med basreliefer och figurer, är här nu ingen vant att lägga handen vid, emedan i ett så långvarigt krig slika ouvriers dels äro utdöda, dels förströdda" (citerat efter G. Selling, Svenska herrgårdshem, sid. 22).

Söker man nu sätta in museets stucktak i stilutvecklingen, finner man att det både i komposition och detaljutformning visar en klar frändskap med Le Pautres och bröderna Caroves dekorationstyp — men också vissa påtagliga olikheter. Ornamentiken är betydligt tunnare och mera smågyttad; detta gäller särskilt bården kring svickelfälten. Det finns ingenting av den caroveska schvungfullheten med hög relief och kraftig modellering, allt är lågt, finmönstrat och yttäckande. Taket från Nygatan bör alltså ha tillkommit efter den caroveska stuckkonstens utblomning i början av 1680-talet men före bérainornamentikens entré vid sekelskiftet.

Den stilhistoriska dateringen av taket till 1690-talet har naturligtvis ett starkt stöd i det förhållandet, att huset vid Nygatan byggdes omkring 1690. Man kan emellertid i ett annat hus i Gamla staden finna ett ännu starkare stöd för dateringen. I kvarteret Argus ligger ett stenhus med adress Skeppsbron 40, som uppfördes mellan 1693 och 1701 för den förmögne köp-

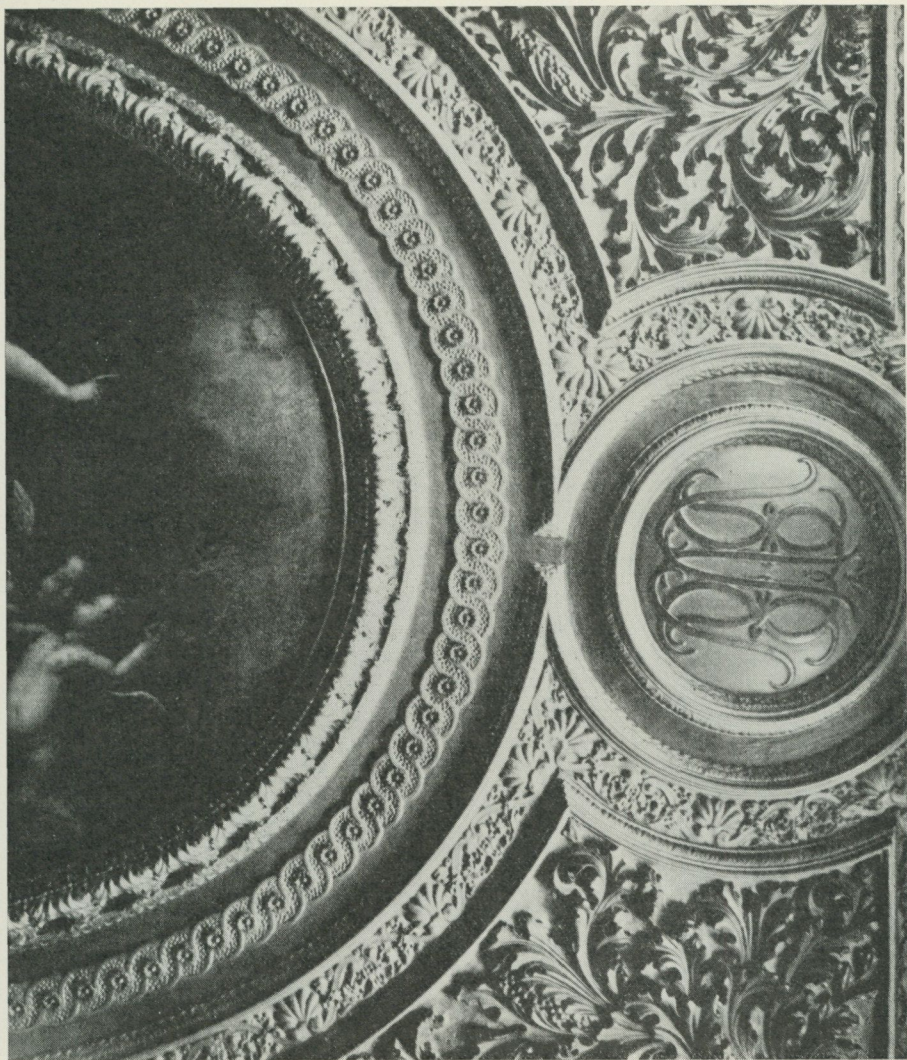

Bild 4. Ett parti av stucktaket i Roland Eliæsons hus, Skeppsbron 40, med byggherrens initialer i spegelmonogram.

mannen Roland Eliæson. Och här finns i andra våningens sal ett stucktak, som visar så stora likheter med det bucheggerska, att man utan vidare måste förutsätta, att samme stuckatör utfört båda vid ungefär samma tid, bild 4. Det är inte nog med att kompositionen är densamma och att ornamentiken är nära nog identisk, vissa av bårderna synes rent av vara gjutna i samma formar. Och i det sistnämnda fallet kan det inte råda någon som helst tvekan om att taket tillkommit på 1690-talet, ty Roland Eliæsons initialer, RES i spegelmonogram, ingår i stuckornamentiken.

Vem den stuckatör är, av vars hand åtminstone två stucktak blivit bevarade i Staden mellan broarna, kan för närvarande inte avgöras. Våra kunskaper om den gamla förnäma konst-
artens utövare under 1600-talets båda sista decennier är alltför bristfälliga för att ett attributionsförsök skall kunna löna sig.

Till de olösta problemen måste också hänföras frågan, vad som blivit av den eventuella plafondmålningen. Att en sådan en gång funnits, är väl sannolikt — i Roland Eliæsons hus har taket alltjämt sin oljemålade, runda plafondmålning, ett "Schillerie mitt uti". Men å andra sidan finns det exempel på att en avsedd plafondmålning i ett stuckinramat fält aldrig blivit utförd, och ur kulturhistorisk synpunkt ligger det ingenting oriktigt i att en slätputsad vit yta fått ersätta den målade duken, såsom skett i den museala rekonstruktionen.